

François Mitterrand elnök és Illyés Gyula találkozása 1982. július 9-én¹

A francia elnök budapesti útja, személyes találkozása a magyar irodalom és költészet doyenjével számos találgatásra adott lehetőséget. Csoóri Sándor visszaemlékezéséből² láthatjuk, hogy emögött elsősorban érzelmi tényezők húzódtak meg,³ hiszen Franciaország szerepe a trianoni béke megkötésében meghatározó volt még akkor is, ha azt a korabeli nemzetközi helyzet nélkül nem lehet megérteni. Magyarországon Trianon és a határon túli nemzettársak sorsa sokak számára nem volt mellékes kérdés, így az Illyés Gyulával folytatott beszélgetés jelentősége – legalábbis magyar nézőpontból – túlmutatott egy filozófus-elnök és egy író-költő eszmecserején. Francia részről ugyanakkor ez a találkozás beilleszkedett abba a mitterrand-i politikába, amely az emberi jogok kérdését a francia külpolitika egyik vezérlő elvévé tette, és ennek alapján viszonyult

GARADNAI ZOLTÁN (1967) történész, nemzetközi kapcsolatok szakértő, a Magyar Nemzeti Levéltár főlevéltárosa, a párizsi De Gaulle Alapítvány és a budapesti Cold War Research Center külső munkatársa. Fő kutatási területe a hidegháború, a francia és a magyar külpolitika története.

ILLYÉS MÁRIA tanárként és művészettörténészként dolgozott, az utóbbi években édesapja, Illyés Gyula hagyatékát gondozza. Budapesten él.

- 1 Francia források felhasználásával ismertetjük François Mitterrand francia elnök és Illyés Gyula 1982. július 9-i, híres, négy szemközti megbeszélését. Garadnai Zoltán 2018 februárjában két hétig kutatott a francia Külügyminisztérium nantes-i levéltárában (Centre des Archives Diplomatiques de Nantes), ahol a budapesti francia nagykövetség iratai között megtalálta a francia elnök és a magyar író négy szemközti beszélgetésének leiratát, illetve a francia elnök budapesti útjára vonatkozó felkészítő anyagokat. A kutatás során feltárt dokumentumokra építkező forrásközlés célja, hogy árnyaltabb megvilágításba helyezze a francia elnök által 1982-ben mondottakat, és bemutassa Illyés Gyula szerepét a magyar-francia kapcsolatok történetében. A közlemény elektronikusan megjelent a Magyar Nemzeti Levéltár ArchivNet című világhálós folyóiratának 2019/4. számában: <http://www.archivnet.hu/francois-mitterrand-elnok-es-illyes-gyula-talalkozasa-1982-julius-9-en>. Garadnai Zoltántól a témában ld. továbbá: François Mitterrand és a „magyar kapcsolat” 1990-ben. ArchivNet 2019/2. szám: <http://www.archivnet.hu/francois-mitterrand-es-a-magyar-kapcsolat-1990-ben>
- 2 *Heti Válasz*, 2003. szeptember 5.
- 3 https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/CSOORI/csoori01215/csoori01256_o/csoori01256_o.html (Letöltve: 2019. szeptember 5.)

a kelet-európai országokhoz. Ugyanakkor Párizsban is tisztában voltak a magyar-francia kapcsolatok sajátosságaival, Trianon megítélésének kérdésével, így komolyan felkészültek az első kelet-európai Mitterrand-útnak számító, budapesti látogatásra és azon belül az Illyés Gyulával való beszélgetésre.

François Mitterrand és a világ 1981–1982-ben

Mitterrand politikai hitvallása nem írható le a programját teljesíteni kívánó angolszász politikus, egy elkötelezett szocialista aktivista vagy egy erkölcsi alapon álló moralista és végképpen nem a hazugságot legyőzni kívánó lovag alakjával. Mitterrand a nemzetközi színtérre pragmatikus politikusként lépett, aki tisztában volt a saját intellektuális képességeivel, az országa politikai lehetőségeivel, történelmi múltjával és földrajzi elhelyezkedésével. 1916-ban született, ami a franciák számára szimbolikus dátumot, a verduni csata évét jelentette. A családja elkötelezett Clemenceau-támogatónak számított, és Mitterrand hagyományos katolikus-konzervatív nevelést kapott. A második világháború alatt a kezdeti szélsőjobboldali szerepvállalás után a francia ellenállás hatására – amelyben ő is aktívan részt vett – ismerkedett meg baloldali politikusokkal, értelmiségiekkel, akik fokozatosan elfogadták. Életének ebben a szakaszában meghatározó volt számára a De Gaulle-lal való konfliktusa. A tábornok iránta megnyilvánuló ellenszenv és elutasítása véglegesen a francia baloldalhoz sorolta őt, ahol egyre inkább vezető személylé vált. A hetvenes években a nemzetközi baloldal egyik tekintélyes képviselője lett, aki 1976-ban Magyarországra látogatott, és akivel 1978-ban Kádár János is találkozott a párizsi magyar nagykövetségen.

Az európai politikában határozott elkötelezettség jellemezte, az 1948-as hágai konferencia meghatározó élményt jelentett számára, mivel a világháborús pusztulás után egy egységesülő Európában látta a kontinens jövőjét. Politikai gondolkodását alapvetően a történelmi tapasztalatok és saját érdeklődése határozta meg, amelyet a klasszikus francia vidéki értelmiségi hozzáállás, az európai elköteleződés, valamint a Franciaország geopolitikai elhelyezkedéséből következő realitások együttesen befolyásoltak.

Mitterrand 65 évesen jutott a hatalom csúcsára, 36 év politikai tapasztalattal a háta mögött határozott, kiforrott véleménye volt a francia külpolitika feladataira vonatkozóan. Ezt röviden a következőkben lehet összefoglalni: 1. Megakadályozni és elfojtani a személye elleni általános nemzetközi támadást. 2. Távolságtartó magatartás a Szovjetunióval szemben, de elkerülve az érintkezés megszakadását. 3. Jó kapcsolat ápolása az Egyesült Államokkal az egyenrangú partnerek közötti viszony megőrzésével. 4. Az európai integrációs folyamat támogatása a francia-német kapcsolatok erősítésével. 5. Az Észak-Dél párbeszéd támogatása. 6. Az emberi jogi kérdések középpontba állítása, az emberi jogok védelme. 7. Franciaország tekintélyének növelése, a nemzet-

közi francia jelenlét biztosítása és Franciaország önálló véleményének tudatosítása.⁴

Miért éppen Magyarország?

François Mitterrand hatalomra jutásával új szakasz kezdődött a magyar-francia kapcsolatokban, és magyar részről várakozással tekintettek a továbblépés lehetőségeire,⁵ miközben Mitterrand is többször említette Magyarországot pozitív kontextusban. Francia részről nem felejtették el azt sem, hogy a magyar pártvezető 1978-ban – hivatalos útja keretében – a magyar nagykövetségen találkozott az akkor még a Francia Szocialista Párt főtitkáraként politizáló Mitterrand-nal.⁶ Ez a francia hozzáállás tehát részben személyes érzelmekkel magyarázható, azonban Mitterrand a hidegháborús feszültség közepette alapvetően realista külpolitikai elvek alapján viszonyult Magyarországhoz.

Az Élysée-palotában komolyan foglalkoztak azzal, hogy melyik kelet-európai országba vezessen a francia elnök első útja. Az afganisztáni intervenció⁷ után a moszkvai elnöki út lehetősége lekerült a napirendről, mivel az új párizsi vezetés határozottan elítélte nemcsak az intervenciót végrehajtó Szovjetuniót, hanem az előző francia elnök – Valéry Giscard d’Estaing – közvetítési politikáját is. A másik hagyományos partnernek és a hetvenes években nagy „kedvencnek” számító Lengyelország szintén kiesett a hadiállapot 1981. december 13-i bevezetése miatt. Csehszlovákiával 1968 után elhidegült a viszony. A Charta 77 mozgalom üldözése, az emigrációba kényszerült csehszlovák értelmiség tevékenysége miatt a két ország közötti hivatalos kapcsolatok meglehetősen leépültek, és a nyolcvanas évek elején francia részről még az is felmerült, hogy a két ország diplomáciai kapcsolatait nagykövetségi szintről főkonzuli szintre minősítsék vissza. Románia esetében az emberi jogok kérdése tette lehetetlenné egy elnöki út megvalósítását annak ellenére, hogy a román diktátor szinte azonnal meghívta a frissen megválasztott francia elnököt. Bulgária esetében a fő problémát – tekintet nélkül arra, hogy a frankophil elkötelezettségű ország fontos

4 Hubert Védrine: *Les mondes de F. Mitterrand*. Paris, 1996, Fayard, 84–91.

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), Az 1945 utáni munkáspártok iratai (továbbiakban: M), Magyar Szocialista Munkáspárt, 1945–2004 (továbbiakban: M-KS), MSZMP Központi Szervei (továbbiakban: M-KS-288), f. 5/840. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság 1981. november 10-én megtartott üléséről. Jelentés a Politikai Bizottságnak, a kétoldalú kapcsolatok fejlesztésének irányelvei, 17.

6 MEAE AD [Ministère de l’Europe et des Affaires étrangères Archives Diplomatiques] Europe Hongrie (1981–1985), Carton 5283. Note. Les relations politiques franco-hongroises. Le 28 février 1982.

7 A szovjet vezetés 1979 végén határozta el, hogy az iszlám szélsőséges mozgalom terjeszkedésének megakadályozása érdekében beavatkozik az afganisztáni belpolitikai küzdelemben. 1979. december 27-én a szovjet különleges egységek elkezdték a hadműveletet, és az ideiglenes beavatkozásból 10 évig tartó háborús konfliktus lett, ami döntő hatással volt a Szovjetunió meggyengülésére.

volt Párizs számára – az jelentette, hogy a bolgár titkosszolgálat aktívan részt vett a II. János Pál pápa elleni merényletben, ami lehetetlenné tette, hogy a francia elnök első kelet-európai útja Szófiába vezessen. Az NDK-val való kapcsolat-építés lehetőségeit teljes mértékben a francia–nyugat-német viszonyoknak rendelték alá, miközben a sajátos helyzetben lévő Jugoszláviába csak 1983-ban valósult meg a francia elnöki út.

Láthatjuk tehát, hogy a francia államfőnek nem igazán volt választási lehetősége, és lényegében Budapest maradt az egyedüli „szalonképes” partner a párizsi diplomácia tervezői számára. A „magyar kapcsolat” kiválasztását megkönnyítette, hogy Kádár János 1978-ban hivatalosan is meghívta Giscard d’Estaing elnököt Magyarországra, így formailag a franciákat is kötötte egy elnöki út megvalósítása. Giscard ugyanakkor nemzetközi kötelezettségei miatt a budapesti utat folyamatosan halasztotta, és azzal számolt, hogy majd az 1981-es választás után utazik a magyar fővárosba. További meghatározó tényezőt jelentett, hogy 1981-ben a kelet-európai államok közül egyedül a magyar diplomácia számolt azzal, hogy Mitterrand megnyerheti a választást, miközben a szovjet diplomácia nyíltan a régi elnök újraválasztása mellett állt ki. Ezt a sajátos magyar álláspontot a frissen megválasztott elnök szintén nem felejtette el, mint ahogy a Kádár Jánossal folytatott 1978. évi párizsi megbeszélését sem.

Mitterrand fő célja az volt, hogy a két ország eltérő társadalmi-politikai be rendezkedése ellenére is erősítse a francia jelenlétet a kelet-európai viszonylatban stabil, a nyugati országok felé nyitottabb országban,⁸ miközben a gazdasági gondokkal küszködő szovjet vezetés is engedélyt adott a magyaroknak a nyugati hitelek felvételére, a nyugati kapcsolatok építésére.⁹ Budapest a számára rendkívül fontos nyugati nyitás miatt engedményekre is kész volt, és ennek a nyitási politikának az egyik fő célja éppen az a Franciaország volt, amely különutas politikája következtében nagyobb hajlandóságot mutatott a magyar hitel-igények teljesítésére. Ehhez Budapest megkapta a szovjetek engedélyét is.¹⁰ Moszkvában ugyanis az 1979 után kialakult hidegháborús feszültség miatt megszakadt kapcsolatok újjáépítésének lehetőségével számoltak, és az új kelet-nyugati hidegháborús patthelyzet, a francia–szovjet feszültség feloldására törekedtek, így jól jött számukra egy olyan ország, amelynek vezetésében megbíztak, és amelyet közvetítőként használhattak a saját diplomáciai céljaik eléréséhez. Összességében tehát Mitterrand személyes ambíciói, a nemzetközi

8 MNL OL, Az államigazgatás felsőbb szervei (továbbiakban: XIX), Külügy (továbbiakban: XIX-J), Külügyminisztérium (továbbiakban: XIX-J-1), TÜK iratok (továbbiakban: XIX-J-1-j), Franciaország-003676/1/1981. 55. doboz. A francia külügyminisztérium tájékoztatója a szocialista kormányokkal való kapcsolatokról.

9 MNL OL M-KS-288 f. 5/832. ő. e.

10 M. Szebeni Géza: Kádár János és François Mitterrand három találkozója. In *Múltunk*, 2009, 1. sz., 17.

helyzet változásai, a kelet-európai rendszerek sajátosságai és válságai, a magyar nyugati nyitási politika kényszere, illetve a magyar–francia kapcsolatok 1978 és 1981 közötti változásai együttesen vezettek oda, hogy francia elnök első kelet-európai útja Budapestre vezessen. Fontos, de kevésbé ismert momentum még az is, hogy Mitterrand a budapesti út előtt 1982 júniusában az egykori Monarchia másik fővárosába, Bécsbe látogatott, így érzékeltetve azt, hogy az egykori ellenséggel újra kívánja kezdeni a kétoldalú kapcsolatok építését.

Mitterrand budapesti útja (1982. július 7–9.) tehát ebben a sajátos és különleges helyzetben értékelhető. Egyik oldalról a nemzetközi helyzet változásai, másik oldalról a kelet-európai ellenzéki mozgalmak aktivizálódása együttesen határozta meg programját, amit jól mutat, hogy a „hivatalos Magyarország” és az „informális Magyarország” vezetőjével egyaránt találkozott. Mitterrand az út előtt pozitívan nyilatkozott a magyar pártvezetőről, a magyar reformokról, ami szokatlan hangvételt jelentett a kelet–nyugati kapcsolatok elhidegülése idején.¹¹ A két vezető először 1982. július 8-án tárgyalt négyszemközt egymással. A tárgyalások hangvétele jól mutatta, hogy francia oldalról tisztában voltak a pénzügyi csőd szélén álló Magyarország komoly gazdasági nehézségeivel, így a francia pénzügyi segítség megadása egyben a francia pozíciók erősítését eredményezte. A két vezető átbeszélte a nemzetközi kapcsolatok eseményeit, Kádár János röviden összefoglalta a magyar–francia kapcsolatok jellegzetességeit. Mitterrand a megbeszélésen külön kitért a francia–szovjet kapcsolatokra, amelyeket hívősnek, de nem rossznak minősített, és hangsúlyozta, hogy az előző kormányokhoz képest ő sokkal kevésbé megengedő a szovjetekkel szemben, mivel a szovjet túlfegyverkezést tartja az európai biztonságot fenyegető legnagyobb veszélynek. A francia elnök kiemelte, arra törekszik, hogy a kelet–nyugati kapcsolatok rendezettek maradjanak, így Moszkvával is készek komolyan tárgyalni, mivel az adott nemzetközi helyzetben szükség van Franciaország véleményére. Mitterrand a francia–szovjet kapcsolatok történelmi hagyományairól is beszélt, és hangsúlyozta, hogy Moszkva igenis fontos a francia diplomácia számára.

A francia elnök külön kitért a magyar–francia viszony alakulására, és elismer-te, hogy Párizs elhanyagolta a magyar kapcsolat ápolását. Elmondta ugyanakkor,

11 „Nyilvánvalóan különbözőek vagyunk, Európa két nagyon különböző részéhez tartozunk. Ebből nem az következik, hogy a különbségeket kell kultiválni. Azt kell keresni, amiben az egyik kiegészíti a másikat. Én a magyar népben semmivel nem helyettesíthető hagyományt és jelent látok. Ez évszázadok óta így van, a magyar nép, amely sokat szenvedett a múltban, ma azt bizonyítja, hogy a jelen realitásaink igen számottevő tényezője.” Idézi M. SZEBENI: i. m. 19. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a francia elnök teljesen tisztában volt a kádári Magyarország kétségbeesztő gazdasági helyzetével és azzal a kényszerhelyzettel, hogy a rendszer összeomlásának elkerülése érdekében az országnak nyugati hitelre volt szüksége, és nem szerette volna azt, hogy 1973-hoz hasonlóan a szovjetek megakadályozzák a reformokhoz szükséges nyugati nyitás folytatását. Lásd AN [Francia Nemzeti Levéltár] 5AG (4) CD 274. Hongrie Visites Dossier 4. Voyage 1982. Commission de réflexion sur les rapports Est-Ouest Groupe de travail „Hongrie” Centre d’études et de perspectives internationales CEPI.

hogy Ausztria és Japán esetében is ez történt, de a kapcsolatokat ezekkel az országokkal is új alapokra kívánja helyezni, szakítva a korábbi közömbösséggel. Ennek első lépéseként a kulturális kapcsolatok fejlesztését javasolta. Támogatásáról biztosította Magyarországot a nemzetközi pénzügyi szervezetekbe történő belépésben, és hangsúlyozta, hogy a francia bankok is utasítást kaptak, hogy Magyarországot kedvező hitelekkel segítsék. Nem felejtette el azonban megemlíteni, hogy Franciaország gazdaságilag támogatta Lengyelországot és Romániát is, azonban a korábbi gyakorlatot felül kívánják vizsgálni, és csak azoknak az országoknak fognak segíteni, amelyek partnerként viselkednek. A beszélgetés végén külön kitért a személyével és a politikájával kapcsolatos nyugati ellenszenvre, különös tekintettel az amerikai, az orosz és az angol reakciókra.¹² Mitterrand nyíltan megfogalmazta álláspontját: „Franciaország a megbékélés politikáját szeretné elindítani Magyarországgal. [...] Ugyanakkor látunk egy komoly gazdasági irányt, és elemezve a jelenlegi helyzetet, éppen csak eldöntöttük, hogy keressük a megoldást.”¹³ A francia köztársasági elnök magyarországi útja nemcsak a kétoldalú, hanem a kelet-nyugati kapcsolatok vonatkozásában is kiemelt jelentőségűnek számított.¹⁴ A látogatás fordulópontot jelentett a magyar-francia kapcsolatok történetében, a rendszer nyugati elfogadottságát és nemzetközi tekintélyét érzékeltette: „Magyarország tulajdonképpen az az ország Keleten, amely pozitív mérleget tud felmutatni az emberi jogok tekintetében. Ez az ország mindazonáltal – I. Szent István király óta – ezer éve igyekszik kimutatni európai és keresztény elkötelezettségét.”¹⁵

Francia részről tisztában voltak azzal is, hogy Magyarország a nyolcvanas évek elején kétségbeesítő gazdasági helyzetbe került, és Lengyelországhoz hasonlóan a magyar gazdaságot is érzékenyen érintette a hidegháborús feszültség újbóli megerősödése. Az elnöki látogatás előkészítési folyamatának részeként, a kulturális kapcsolatok fejlesztése érdekében Aczél György Párizsba utazott, ahol Mitterrand elnök is fogadta.¹⁶ Francia részről ugyanakkor a kulturális kapcsolatok fogalmát szélesebb értelemben használták, és nemcsak a „hivatalos Magyarország” képviselőivel, hanem a magyar társadalom tagjaival, különösen a fiatalokkal is keresték a kapcsolatot, valamint külön érdeklődtek a magyarországi ellenzéki mozgalmak alakulása iránt. A nyolcvanas évek elején a kelet-

12 M. Szebeni: i. m. 19–21.

13 MNL OL XIX-J-1-r-Titkárság-0030/8/PF/1982. 72. doboz. Jelentés François Mitterrand, a Francia Köztársaság elnöke magyarországi látogatásáról.

14 CADN [Centre des Archives Diplomatique de Nantes], Ambassade de Budapest (1991–1999), Carton 15. La spécificité hongroise.

15 MEAE AD Europe Hongrie (1981–1985), Carton 5281. Note. Relations politiques franco-hongroises. 6 janvier 1984.

16 AN 5AG (4) CD 274. Hongrie Visites Dossier 6. Visites. Note pour le Président de la République (22 avril 1982). Audience de M. György Aczel vice-président du conseil de Hongrie, 23 avril à 17 heures.

európai ellenzéki mozgalmak aktivizálódása összefüggött a helsinki folyamattal és azokkal a lehetőségekkel, amelyek az emberi jogok kérdéséhez kapcsolódtak, majd 1981-ben a lengyelországi válság ráirányította a figyelmet a kelet-európai szocialista rendszerek gyengeségeire, a belső elnyomásra. A francia diplomácia figyelme a kelet-európai demokratikus ellenzéki mozgalmak irányába a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején megnövekedett, és a magyarországi ellenzék aktivizálódása természetesen hívta fel magára a francia diplomácia figyelmét. (Lásd az 1. számú dokumentumot!)

A kérdés fontosságát mutatja, hogy az elnöki látogatás után újonnan kinevezett nagykövet – Hubert Dubois – munkautasításában a számára megszabott, kiemelt feladatok egyikeként már az is szerepelt, hogy a magyarországi ellenzéki mozgalom működését figyelemmel kísérje.¹⁷

Mitterrand tehát az „informális Magyarország” vezetőjével is találkozni kívánt, és az előre egyeztetett program értelmében az elnöki rezidencián (Budapest, Béla király út) találkozott Illyés Gyulával, akivel négyszemközti beszélgetést folytatott 1982. július 9-én reggel, 9:45 és 10:15 között. Forrásközlésünk ezt a megbeszélést és az ahhoz kapcsolódó francia nyelvű feljegyzéseket ismerteti. (Lásd a 2., 3. és 4. számú dokumentumot!)

Az eredeti, francia nyelvű forrásokat Garadnai Zoltán fordította magyarra, a nyelvi lektorálás Illyés Mária munkája. Forrásközlésünk tartalmazza Illyés Mária visszaemlékezését és értékelését is. (Lásd az 5. számú dokumentumot!)

Úgy gondoljuk, hogy tanulmányunk az irodalomtörténet és a diplomácia-történet művelőinek egyaránt hasznos adalékul szolgál.

Dokumentumok

1.

A francia nagykövet távirata a magyarországi ellenzéki mozgalmakról

Párizs, 1982. július 5.

Érkező távirat

TD 216

1982. július 5.

Tárgy: Ellenzékiek és értelmiségi ellenállók Magyarországon

Az ellenzék és az ellenállás alig jelent meg Magyarországon az elmúlt húsz évben. Ez leggyakrabban a Csehszlovákiában bevezetett ideológiai rendszabályokkal szemben¹⁸ vagy az Erdélyben tapasztalt román túlkapásokkal szemben mutatkozott meg. A belső felelősségre vonás nem volt éles: egy elemző eléggé

17 MEAE AD Europe Hongrie (1981–1985), Carton 5266. N° 472/EU. Compte-rendu. Réunion préparatoire à la mission de M. Dubois. Ambassadeur de France en Hongrie (11 mai 1984), Paris le 25 mai 1984.

18 Utalás a magyar értelmiség kiállítására a Charta 77 mozgalom mellett.

határozottan arról beszélt, hogy a korlátozott ellenzéki megnyilvánulások az értelmiségi körökön belül maradnak.

A lassú mozgolódás határozza meg az 1982-es évet. A kiscsoportok kiscsoportok maradnak, de kettőnek vagy háromnak közülük van sokszorosító gépe és szamizdatot tud megjelentetni havi vagy félhavi rendszerességgel 2000 példányban. A legaktívabb közülük a Rajk-csoport,¹⁹ az egykori, 1951-ben elítélt belügyminiszter fia és a SZETA (Szegényeket Támogató Alap).

Az első eredményesen ad ki publikációkat, és felhasználja vezetőjének nevét, hogy akcióit irritálóvá és provokálóvá tegye. Ez lehet az oka annak, hogy a rendőrség nemrégén felhatalmazást kapott, hogy lépjen fel a Rajk-irányzat fiataljai ellen?

Nem ritkák az ideiglenes őrizetbe vételek, kihallgatások és a fizikai bántalmazások az elmúlt két hónapban. Az értelmiséget megrázta ez. Egy a rendőrség tevékenységét kritizáló petíció kering, amit Illyés és Makk²⁰ (Cannes-ban Aranypálma-díjas) és vezető értelmiségiek is aláírtak. Nem szeretnék, ezt mondják, hogy a Nyugat túlzottan beavatkozzon ebbe a kérdésbe.

Semmilyen egyéb mozgolódás nem történt az egyéb körökben, de a régi elmentétek megmaradtak, vagy újra megjelennek.

Emlékeztetni kell arra, hogy a század elejétől kezdve a magyar politikai és értelmiségi elitben két irányzat figyelhető meg. Az egyik, a baloldalinak nevezett, amely az ifjabb Rajk butikja és a Szegényeket Támogató Alap²¹ körül csoportosul. A másik, a jobboldalinak nevezett népi nemzeti csoport nagyon érzékeny a kormány gyengeségére a testvéri országokban élő magyarokkal kapcsolatban.

A nacionalista elhajlás nem úgy nyilvánul meg, mint a baloldali, hanem folyóiratok és publikációk törvényes keretei között. Nem is lép föl olyan élesen, mint a másik teszi az igazságtalanságok konkrét formái ellen. A „jobboldal” egyik vezetője Csoóri, Illyés követője, ez utóbbi továbbra is a nacionalizmus irányzatban küzd, noha Aczél öt évvel ezelőtt betilttatta egy Erdélyről írt könyvét.

Vagy az egyik, a Budapesten terjedő pletykákról van szó, amely a változásokról szól, ami éppen most terjed arról, hogy tulajdonképpen Pozsgay, a kulturális miniszter különleges viszonyt ápol a Csoóri-csoporttal. A nagykövetség által ismert egyik értelmiségi határozottan elutasította előttem, hogy „a nacionalista elhajlás” lett volna az egykori miniszter felelőssége.

Mindazonáltal talán a (miniszter) népszerűsége lehetett ideiglenesen ellene? Tulajdonképpen úgy tűnik, hogy az egyik problémát a fiatal generációk jelentik, akik a kevésbé sztereotíp formákat keresik a kultúrában, beleértve a politikai, gazdasági és szociális területet.

19 Ifj. Rajk László (1949–2019): Kossuth-díjas építész, díszlettervező, az egykori demokratikus ellenzék egyik vezető személyisége. 1981-ben Demszky Gáborral és Nagy Jenővel megalapította a Rajk-butikot, amely szamizdatok terjesztésével foglalkozott.

20 Makk Károly (1925–2017): filmrendező, író, színész és forgatókönyvíró.

21 A Szegényeket Támogató Alapot 1979-ben hozta létre Solt Ottilia és Nagy András. A civil kezdeményezés a rendszer viszonyai között illegálisnak és ellenzékinek számított.

Ezek a folyamatok és változások erősen határok között voltak, mindazonáltal megerősítenek bizonyos politikai aktivitást, és élenkülést eredményeztek a kulturális életben egy olyan országban, amely eddig csendes volt.

Lecompt²²

*Jelzet: CADN Ambassade de Budapest (1980–1990), Carton 221. Télégramme à l'arrivée. Oppositions et contestations intellectuelles en Hongrie – Eredeti, géppel írt távirat.*²³

2.

Felkészítő anyag Mitterrand elnök számára a magyar írókkal folytatandó megbeszéléseihez

Hely és dátum nélkül

A köztársasági elnök tárgyalásai a magyar írókkal

Két félórás megbeszélés van tervezve, egy Illyés Gyulával (július 9-én egy reggeli), a másik az írók egy csoportjával 12 óra körül.

1) Illyés Gyula 80 éves. Az ország kiemelkedő tekintélyű írója. Nagyon világos a stílusa, a szavak igazi mestere, a humora egyszerre realista és derűs, amely a paraszti forrásokból merítkezik. Amivel leginkább jellemezni lehet, az az, hogy a többi írótól eltérően nem jellemzi a reménytelenség. A személye és művészete autentikus.

Illyés a képességei alapján, aki egyszerre költő és író, meglehetősen közel áll Franciaországhoz. Éluard hatással van a költészetére, ugyanolyan lendületes őszinteség jellemzi, ami hitet adott (pl. nagy költeménye a zsarnokságról). Illyés a hosszúságú párizsi tartózkodása alatt sok francia barátot szerzett, főképpen a szürrealista körökben.

Illyéssel számos témával kapcsolatban lehet beszélgetni, ez alapozódhat arra a lenyűgöző önéletrajzi tanúságtételre, amit a *Puszták népe* c. munkájában idéz – és főképpen arra, amit az *Ebéd a kastélyban*²⁴ írt, vagy az író párizsi visszaemlékezéseire is.

22 Jacques Lecompt (1925–): filozófus, hivatalnok, diplomata, nagykövet 1981 és 1983 között.

23 Huber Védrine tanácsadó az elnöki felkészítő anyagba a táviratot felhasználta, így az abban foglaltakat Mitterrand is olvasta. Lásd AN 5AG (4) CD 274. Hongrie Visites Dossier 4. Voyage 1982. Note pour le Président de la République (7 juillet 1982). Votre petit déjeuner avec Gyula Illyés. A távirat ugyancsak megtalálható: MEAE AD Europe Hongrie Carton 5267. Situation intérieure. Dissidence (1981–1985).

24 Illyés 1962-ben írta ezt a regényét, melyben a földjét 1945 után elvesztett arisztokrata meghívja ebédre a pusztai kovács fiát, és a két fél a saját szemszögéből beszél a magyar arisztokrácia történelmi szerepéről, mulasztásairól. A beszélgetés azonban nem korlátozódik a történelmi múltra, a társadalomban meglévő örök és aktuális kérdések is szóba kerülnek, pl. hatalom és szolgaság.

1945 után Illyés nem esküdött fel a sztalinista rendszernek, és nem számít a szocialista rendszer támogatójának, de ellentétben az urbánusokkal a nép-nemzeti oldal képviselője.²⁵

(Nota bene. Igazságot kell szolgáltatni a Horthy rendszernek: engedélyezte Magyarországon 1933-ban²⁶ a *Puszták népe* megjelenését, sőt ki is tüntette a szerzőjét: az elkerülhetetlen agrárreform régóta kialakulóban volt, és mindenképpen bevezették volna.)

2) A kerekasztal-megbeszélés az írók egy csoportjával (szintén harminc perc időtartam)

A kapcsolat megszervezése a magyarok azon szándékát mutatja, hogy jobban megismertessék Franciaországgal ha nem is a nyelvüket, de legalább az irodalmukat. Az Elnök nyolc-tizenkét beszélgetőtársának kiválasztása reprezentatív és eklektikus lesz. Azonban számolni kell az írók francia nyelvtudásával, mint ahogy Aczél úrnak, a művészek és írók támogatójának a véleményével is, akit az előző hónapban az elnök úr is fogadott.

Egy kérdés lesz középpontba állítva, elkerülve azt, hogy parttalan csevegésé váljon. A javasolt téma, vagyis a nemzeti irodalmi értékek a jelenkori magyar irodalomban. Ebben a költészet és próza egyformán nagy szerepet tölt be.

1. A magyar költészet – mint ahogy számos kelet-európai országban, beleértve Oroszországot – a nemzet szívét és kincsét jelenti. Emiatt a magyar költészet még mindig népszerű, miközben Franciaországban a költészet válságban van... (A két főszereplő Nemes Nagy Ágnes költőné és Somlyó Gy[örgy], aki nemrég állított össze egy antológiát a francia irodalomból.)

2. Az irodalommal, általában és konkrétan a prózával kapcsolatban az Elnök két témakörben tehet fel kérdéseket:

– az irodalom mint a nyelv őrzője. Nagyon nagy jelentősége van annak a ténynek, hogy a nyelv tisztasága milyen fontos a magyar értelmiség számára, a nyelv gazdagsága, amely – ahogy mondják – kimeríthetetlen. A probléma, ami minket szintén érdekel, az a tömegek igényeinek természetes módon történő változása, a tömegek fogyasztási szokásának átalakulása (pl. televízió...)

– a magyar irodalom új tendenciái. A város és a vidék közötti ellentét már nem létezik olyan formában, ahogy azt a Petőfi Gazdaságban²⁷ láthattuk. A nemzeti karakter hangsúlyozása nem jár-e azzal, hogy közben más tendenciákra helyeződik a hangsúly, úgy, mint az ipari individualista társadalom betegségeire, amelyek egyébként mindenhol ott vannak? Nem arról van szó, hogy az egyik szélsőség átadja a helyét a másiknak, egy önmagába bezárkózó Magyar-

25 A francia diplomata a *cosmopolita* szót használja az urbánus helyet.

26 A könyv valójában 1936-ban jelent meg.

27 Mitterrand a látogatása idején megtekintette a Petőfi Állami Gazdaságot is 1982. július 8-án.

ország a belterjessé váló, önmagát ismétlő irodalomba? Kivéve talán a társadalmi kérdések kritikáját?

A vélemények ütköztetése után visszatérhetünk a nyelvi nehézségekhez mint akadályhoz és még több fordítás szükségességéhez. Boldizsár úr,²⁸ a Pen Club elnöke a kis ország nagy irodalmát kívánja bemutatni. (Előadásának címe alapján ez várható.)

Jelzet: CADN Ambassade de Budapest (1980–1990), Carton 221. Entretien du Président de la République avec les écrivains hongrois – Eredeti, gépelt változat.

3.

A francia külügyminisztérium feljegyzése Illyés Gyula személyéről

Párizs, 1982. június

1982. június

Illyés Gyula

A most 79 éves Illyés Gyula a XX. századi magyar irodalomban azt a helyet tölti be, mint Bartók Béla a zeneművészetben.

Illyés a Nagy Magyar Alföld parasztságának a megéneklőjévé lépett elő, ő maga is onnan származik. Ahogy valószínűleg legnépszerűbb regénye, a *Puszták népe* a példa rá, egész életműve mutatja mély begyökerezettségét szülőföldjébe. Hermetizmustól²⁹ mentes költészete nagyon hamar nagy népszerűséget szerzett neki, és Illyés Gyula mindvégig az elveihez elkötelezett író maradt. Ez az elköteleződés számos nehézséget is okozott azon rendszerek alatt, amelyeket az ország megismert a század kezdete óta. Aktívan támogatta a kérészéletű Tanácsköztársaságot, részt vett az ellenállásban a második világháború alatt, 1956-ban tekintélyre tett szert, és publikált egy költeményt a zsarnokságról.³⁰

A jelen tanúja, Illyés Gyula a legmagasabb nemzeti kitüntetések díjazottja: napjainkban a magyar irodalmi élet kétségbevonhatatlan tekintélye.

Az író több évet élt Párizsban a két világháború között, és számos hosszan tartó barátságot kötött az országunkban. A *francia irodalom kincsháza* című munka³¹ szerzője, amely hozzájárult a francia irodalom jobb megismeréséhez.

Jelzet: CADN Ambassade de Budapest (1980–1990), Carton 221. Gyula Illyés – Eredeti, géppel írt változat.

28 Boldizsár Iván (1912–1988): író, újságíró.

29 A hermetizmus egy XX. századi költői irányzat, amely a szavak újraértelmezését tűzte ki célul, és a jelentéstől független szózenével kívánt költői hatást elérni.

30 Illyés Gyula 1950-ben írta meg *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, ami csak az 1956-os forradalom napjaiban jelenhetett meg. A verset ezután ismét tilalom alá helyezték, és csak 1988-ban láthatott napvilágot Illyés gyűjteményes kötetében. 1956-ban azonban ismertté vált, s az emberek titokban másolgatták, terjesztették. <http://nemzetismeret.hu/?id=4.55> (Letöltve: 2019. szeptember 17.)

31 Illyés Gyula ezt a könyvét 1942-ben írta.

4.

Jegyzőkönyv François Mitterrand elnök és Illyés Gyula négy szemközti megbeszéléséről
Budapest, 1982. július 9.

Illyés Gyula és François Mitterrand találkozása

F. M.: Köszönöm a *Puszták népe* könyvének ezen szép kiadását. Olvastam és nagyra értékeltem. Önt már akkor is foglalkoztatták a szociális kérdések, amikor ezt írta.

I. Gy.: Véleményem szerint az irodalom és a szocializmus párban járnak. Jaurès³² és azon írók hatása alatt voltam, akik a szociális kérdésekkel foglalkoztak, mint például Péguy³³ és Zola.

F. M.: Elhoztam önnek René Char³⁴ egy könyvét. Azt hiszem, ön sok szürrealistát ismert.

I. Gy.: Két évet töltöttem Párizsban a húszas évek elején, és baráti kapcsolatban voltam Tzarával,³⁵ Bretonnal,³⁶ Aragonnal,³⁷ Eluard-ral.³⁸ Ez utóbbi többször járt Magyarországon. Nagyon szerettem René Crevelt,³⁹ akit bizonyára ön is ismert...

F. M.: Természetesen. Min dolgozik mostanában?

I. Gy.: Számomra a költészet az elsődleges. Csak akkor vagyok igazán boldog, ha sikerül egy verset írnom.

F. M.: Magyarországon a költők fontos szerepet töltenek be.

I. Gy.: A történelem során a nép mindig a költők felé fordult, akik helyettesítették a helyüket rosszul megálló politikusokat. Jelenleg is sok verset olvasnak. Még a francia költők alkotásait is, mint például Follainét⁴⁰ vagy Guillevicét⁴¹ nagyobb példányszámban jelentetik meg, mint Franciaországban.

F. M.: De ön írt színházi darabokat is.

I. Gy.: Igen, most is írok egy újat.⁴² A témám a kiegyezés. Az élet maga egyezségek sora, legyen szó a házasságról vagy a politikai életről. A darabomban az Ausztria és Magyarország közötti kiegyezésről beszélek, ami megalapozta a Monarchiát. Ez hiba volt, Magyarországnak meg kellett volna egyeznie a szomszéd országokkal, nem pedig szembehelyezkedni velük.

32 Jean Jaurès (1859–1914): szocialista politikus, író, filozófus.

33 Charles Péguy (1873–1914): költő, író.

34 René Char (1907–1988): költő.

35 Tristan Tzara (1896–1963): román származású művész, író és esszéista.

36 André Breton (1896–1966): a szürrealizmus megalapítója, író.

37 Louis Aragon (1897–1982): költő, író, újságíró, esszéista, fordító és kritikus.

38 Paul Éluard (1895–1952): szürrealista és dadaista költő.

39 René Crevel (1900–1935): szürrealista író.

40 Jean Follain (1903–1971): író.

41 Eugène Guillevic (1907–1997): költő.

42 Illyés Gyula: *Kiegyezés*: dráma. *Tiszatáj*, 1984, 2. sz., 3–33.

F. M.: Trianon és következményei még mindig elevenen él a magyarok emlékezetében?

I. Gy.: Ez egy fájdalmas probléma, ami nem veszítette el az aktualitását. 16 millió magyar van, 6 millióan idegen hatalom alatt élnek, nagyon nehéz körülmények között.⁴³ Ez egy tarthatatlan helyzet.

F. M.: Én is azt gondolom, hogy a trianoni szerződés tévedés volt.

I. Gy.: Véleményem szerint a kantonok rendszerére lenne szükség svájci mintára, a határok felszámolása lenne az egyedüli megoldás. De láttuk azt, hogy lehetséges egész civilizációkat végleg felszámolni. Írtam egy darabot a katarokról, még Montségurbe is elmentem.⁴⁴

F. M.: Én is. Lenyűgöző. Megnéztem a régió egyéb kathar romjait is. Akkor a nemzetiségi kérdés, még mindig égető?

I. Gy.: Tegnap egy taxisofőr azt mondta nekem, látván az ön látogatása miatt az utcára kirendelt rendőröket: „Ez teljesen értelmetlen, mert senki se akarja megölni a Francia Köztársaság elnökét. Különben is egyetlen állam vezetője sincs veszélyben itt. Kivéve Ceaușescut.”

F. M.: Azt gondolom, hogy Trianonban Magyarország hátrányos helyzetbe került a nyelve miatt is, mivel a magyar nem hasonlít semmilyen más európai nyelvhez, ellentétben a románnal. De azt mondják, hogy a magyar és a baszk nyelv rokonságban van egymással.

I. Gy.: Ez egy legenda. Ezzel szemben a hunok távoli rokonaink lehetnek, nálunk sok gyereket neveznek Attilának.

F.M.: Nálunk Attilának nagyon rossz az emlékezete. Azt gondolom, hogy a valóságban egy írástudó ember volt.⁴⁵

I. Gy.: Igen, a tanulmányait Rómában végezte Aetius-szal. De nem bírt saját vad törzseivel. Ez megtörténik.

F. M.: Az elmúlt harminc évben óriási változások mentek végbe az országában...

I. Gy.: Tudja, nálunk semmi sem fehér vagy fekete. Gondoljon Rajk személyére. Egy francia számára nehéz ezt megérteni. Ez a kíméletlen és gyűlölt belügyminiszter fel lett akasztva, utána az ellenállás szimbólumává vált. A temetésén, a rehabilitálás pillanatában az egyik közeli munkatársa azt mondta a másíknak:

43 Ezzel kapcsolatban lásd Illyés Mária visszaemlékezését az 5. számú dokumentumban. Fontos hangsúlyozni, hogy a Hubert Védrine, Mitterrand tanácsadója által készített feljegyzésben 4–5 milliós szám szerepel. 5AG (4) CD 274. Hongrie Visites Dossier 4. Voyage 1982. Note pour le Président de la République (le 7 juillet 1982). Le destin hongrois.

44 Illyés Gyula 1971-ben írta meg a darabját a dél-franciaországi albigenens mozgalomról *Tiszták* címmel.

45 Mitterrand számára Attila személye fontos volt, számára a Keletet szimbolizálta. 1994-ben Göncz Árpád köztársasági elnökkel folytatott tárgyalásán, amikor a magyar elnök a magyarok keleti gyökereit említette, ismét szóba hozta. Lásd AN 5AG (4) TB 122. Hongrie Dossier 34. Compte-rendu de l'entretien, le Président de la République et le Président de la République de Hongrie M. Arpad Göncz (Jeudi, 29 septembre 1994 au Palais de l'Élysée).

„Szegény Laci, ha túlélte volna, minket mindannyiunkat felakasztott volna.”⁴⁶
Kádár számára ez ugyanaz. Ismeri az *Oidipusz királyt*?

F. M.: Igen.

I. Gy.: Oidipusz megölte az apját, az anyjával hált, megvakította magát, de a tragédia legvégén, mindezek ellenére rokonszenvenné vált.

F. M.: Elmesélné, hogyan élnek?

I. Gy.: Nagyon egyszerűen. Van egy házam Budapesten. Ritkán megyek el. A feleségem tanár, sérült gyerekekkel foglalkozik, én meg írok. Nyáron a Balaton melletti házunkban vagyunk. Hozzá kell tennem, hogy a vezetőink is szerényen élnek, hivalkodás nélkül. Ez az egy nagy erényük.

F. M.: Szeretném folytatni önnel a beszélgetést, de a kardinális⁴⁷ vár rám... Remélem, hogy az országaink közötti kapcsolatok elmélyülnek. Sajnálatos módon a gazdasági kapcsolataink jelenleg meglehetősen szerények.

I. Gy.: A kulturális kapcsolataink jobban alakulnak. Mindenki értékeli a Francia Intézet munkáját, és öröm oda menni. Végezetül szeretném megkérni arra, hogy segítse az országomat, ha lehetséges.

F. M.: Megígérem önnek.

Jelzet: CADN Ambassade de Budapest (1980–1990), Carton 221. Rencontre de M. Gyula Illyés avec M. François Mitterrand – Eredeti, gépelt.

5.

Illyés Mária visszaemlékezése François Mitterrand és Illyés Gyula megbeszélésére
Budapest, 2019. szeptember 16.

Illyés Gyula François Mitterrand francia köztársasági elnökkel folytatott „négy szemközt” beszélgetésének, ahogy ez kiderült, legalább két másik tanúja volt. Apám *Naplójegyzeteinek* 1981–1983-as kötetében a következőt írja a találkozóról: „A »négy szemközt« a diplomácia nyelvén nem zárja ki a tolmácsokat.” Francia részről jelen volt Karinthy Judit, apámat pedig elkísérte Véronique Charaire, ahogy apám írja: „kéziszótár helyett, esetleg lexikon-szolgálatra: fejében eleve ott van a francia–magyar kapcsolatok ismert és ismeretlen újabb adata, mind a mai pillanatig, kezdve a Gara László kezdte nagy, még reménytelennek tetsző vállalkozástól. Hiszen ennek a »négy szemközt« találkozásnak is ő volt a fő-kicsinálója. [Sic!] Azt illetően, hogy protokoll egy rezzenetnyi sem, már a bemutatkozó kézfogás alatt sem.” Szintén a *Naplójegyzetekből* tudjuk, hogy Illyés Gyula alaposan felkészült a beszélgetésre. Nemcsak Mitterrand elnök *L’Abeille*

46 Csoóri Sándor visszaemlékezése szerint ezt Zelk Zoltán mondta. https://cimlap.blog.hu/#http://medianaplo.blog.hu/2019/09/15/medianaplo_mi_hangzott_el_rajk_laszlo_temetesen (Letöltve: 2019. szeptember 16.)

47 Lékai László (1910–1986): esztergomi érsek 1976 és 1986 között. Mitterrand a megbeszélés után Lékai László esztergomi érsekkel találkozott a primás budai palotájában.

et *L'architecte* című, a Flammarion kiadónál 1978-ban megjelent művét olvasta el – többek között –, hanem magában is végiggondolta, mit mondjon el a magyarság aktuális, legfontosabb üzeneteként a nemzetközi diplomácia egyik alakítójának. A „négy szemkőzt” itt azt jelenti tehát, hogy a találkozó mellőzte a protokolláris formákat.

A beszélgetést apámon kívül megörökítette még Véronique Charaire is, aki családunk jó barátja, a *Puszták népe* második francia változatának és az *Ebéd a kastélyban* fordítója volt. (A két mű egy kötetben egyébként 1969-ben a Gallimard kiadónál jelent meg.) Véronique Charaire kiadatlan önéletrajzi feljegyzése családunk hagyatékában van, benne ő apám leírásához igen hasonlóan emlékezik vissza. Felmerül a kérdés, hogy a most itt közölt 4. számú dokumentum szerzője vajon jelen volt-e a beszélgetésen, tehát hogy valóban jegyzőkönyvről van szó, vagy ez az irat esetleg hangrögzítés alapján készült, és akkor inkább emlékeztetőnek nevezhető.

Még annak idején apám és Véronique Charaire elmondásából azt vettem ki, hogy a meghívás „reggelire” szólt, és beszélgetésük háromnegyed óráig tartott. Kötetlen volt, mint két szellemi ember gondolatcseréje. Mindenképpen hosszabb lehetett, mint a legépelt szöveg. Ez az itt olvasható 4-es dokumentum rövid, talán negyedórás beszélgetésnek felelhetne meg, ezalatt még egy kávé sem lehet meginni. Valójában valamilyen szinopszisa az elhangzottaknak, a legfontosabbnak ítélt mondatok megörökítése.

Emlékeim szerint apám említette például Mitterrandnak, hogy olvasta könyveit, és beszélt vele róluk. Erről itt nincs szó.

Sajnos a 4-es dokumentumban hiba is van. A jegyzőkönyvben nyilván rosszul hallott szó lehetett a „tizenhatmillió” és „hatmillió” magyar, apám ilyet nem mondhatott, mindig tizenötmillióról és ötmillióról beszélt, valószínűleg a *seize* és a *quinze*, illetve a *six* és a *cinq* elhallásáról van szó. Ugyancsak nem mondhatta azt, hogy két évet töltött Franciaországban, hiszen négy évig volt Párizsban 1922 tavaszától 1926 augusztusáig. A többi irat, a francia nagykövet távirata (1.), a francia követség felkészítő anyaga (2.), illetve a külügyminisztérium feljegyzése (3.) szintén tartalmaz tévedéseket.

Érdeemes talán Illyés Gyula és a francia kultúra valódi kapcsolatának természetét a róla alkotott francia külügyi jelentések felől megközelíteni, hogy világos legyen, hogyan is láttak bennünket „kívülről”.

Az 1. dokumentum „nacionalista elhajlásról” ír, ide sorolja Illyés Gyulát, akinek tanítványa a „jobboldal” egyik vezetője, a költő Csoóri, és hozzáteszi, hogy Illyés is a „nacionalizmus irányzatában küzd annak ellenére, hogy öt évvel ezelőtt Aczél betiltatta egy könyvét, amelyet Erdélyről írt”. Még ha figyelembe vesszük is a nacionalista és populista szavak három évtized alatti pejoratív színezetű jelentésmódosulását az eredeti értelmükhöz képest, még akkor sem mondható, hogy apám nacionalista lett volna. Nem utal semmi arra, hogy Illyés Gyula a *nationalisme* szó eredeti értelme szerinti homogén nemzetállami politikai berendezkedés híve lett volna. A Mitterrand-nal folytatott beszélgetés

néhány mondata éppen a francia eredetű szocialista eszme körhöz tartozását teszi nyilvánvalóvá, és azt, hogy a regionális önkormányzatiságban hitt. Húszévesen a Franciaországban megismert baloldali, szindikalista és szocialista tanok hatására lett az a nemzetek fölötti léptékben gondolkodó, aki – hogy őt idézzem – a saját népének is csak annyi jogot kívánt, mint amennyit a többi nemzetnek.

A *Szellem és erőszak* című tanulmánygyűjteményét, amelyre itt a dokumentum utal, 1978-ban valóban legálisan kinyomtatták, majd betiltották forgalmazását, de a könyv publicisztikai nemcsak Erdélyről szólnak, hanem korunk egyik legnagyobb bajáról, a kisebbségek helyzetéről, és kimondhatjuk: nacionalizmusellenes könyv.

Lehangoló a 2. iratban olvasott felületes és félreinformáló jelentés szövege is. Hogy a fordításban eufemisztikusan nép-nemzetinek nevezett irányzat a francia agyokban *courant du populisme paysan et nationaliste* a „nacionalista és paraszt populizmus” jelentéskörébe kerül, olyan rövidlátás, amely félreismeri a magyar kulturális és társadalmi élet természetét abban a korban, amikor (1981-ben!) sem parasztság, sem populizmus a szó francia értelmében már nem létezett Magyarországon.

A *Puszták népe* sem 1933-ban, hanem 1936-ban jelent meg, szerzője nem kapott érte kitüntetést. Nem tartozott a betiltandó könyvek közé, nem kellett különös engedély a megjelenéséhez és csak következtetni enged arra, hogy írója elítélte Magyarország feudális mezőgazdasági szerkezetét, és később valóban sürgette a földreformot. Ez a passzus azt sugallja, mintha az agrárreformot megvalósították volna később. Jó képet kaphatunk belőle arról, hogy a francia diplomácia milyen értesülésekkel rendelkezett Magyarországról.

A legszomorúbb az, hogy a valós tények ismerete nélküli, pontatlanságoktól nyüzsgő francia iratok mégis határozottan kedvező képet szándékoznak adni apámról. Mit írnanak, ha ellenséges érzület vezérelte volna őket? A 3. feljegyzés csupa dicséret. Kár, hogy Illyés Gyula soha nem írt a Magyar Alföld lakosságáról. Nem ott született. Ha a szöveget fogalmazó személy csak az első oldalát elolvasta volna a *Puszták népének*, tudnia kellett volna. De azt is, hogy noha Illyés Gyula híve volt a Tanácsköztársaságnak mint baloldali érzelmű, lelkesedéstől fűtött fiatal gyerek, tizenhét évesen aktívan nem vett, nem is vehetett benne részt. Csak Illyés franciára fordított műveit kellett volna figyelmesen elolvasni, mert bennük van minden fontos információ apám francia kötődéseiről.

Ekkor már, a jelentés megfogalmazásakor, 1981-ben Illyés Gyulának három prózai kötete, egy drámája és négy verseskötete volt hozzáférhető francia nyelven, ha nem számítjuk a gyűjteményes kötetekben közölt tanulmányokat.

Apám gyermekkorában megkapta a francia műveltség ábrándképét. Párizsban a húszas évek legelején a francia szürrealistákkal úgy került baráti kapcsolatba, hogy már fordította műveiket, és ezeket magyar avantgarde folyóiratokban közölte. Részt vett egy 1927-ben franciául megjelent magyar költői antológia létrehozásában.

Magyarországra hazatérve fenntartotta és bővítette francia kapcsolatait, eltekintünk most a kiterjedt és sokszínű kapcsolathálózat neveinek említésétől. Családi szálak is fűzték Franciaországhoz (bátyja francia asszonyt vett feleségül). A két háború közötti párizsi látogatásai idején felkereste hajdani jóbarátait, folytatta fordítói tevékenységét: köteteket tesznek ki próza- és versátültetései. Felsorolhatatlan egy rövid ismertetésben, hány művet fordított Georges Duhameltól, a fiatalon, a Szovjetunióban tragikusan elhunyt nagy tehetség, Eugene Dabittól Jean Gionóig. Franciaország német megszállása után szerkesztette és adta ki *A francia irodalom kincsházát* (1942). Azt írta az előszóban: „Hogy fejezze ki háláját az ember egy nép iránt? Bessenyei, Petőfi óta hány magyar író gazdagodott a francia szellem kincsházából? A fordítás tisztelgés is: Hálánk jeléül szeretném felmutatni ezt a tisztelgés-gyűjteményt a francia népnek, sorsa nehéz pillanatában.”

Munkatársa volt éveken át a Magyarországon kiadott, Balogh József szerkesztette Nouvelle Revue de Hongrie-nak, amelyben magyar művek jelentek meg francia nyelven.

Természetes volt, hogy amikor esély teremtődött arra, hogy Illyés Gyula tevékenyen részt vegyen a francia–magyar kulturális kapcsolatok alakításában, idejét és erejét nem sajnálta rá. Életében fontos mozzanat az 1946–1948 között kezdeményezett kultúrdiplomáciai tevékenysége: máig aktuális elképzelések alapján indította el. Magyar művek francia nyelvű fordítása, francia kiadók általi megjelentetése, megismertetése, francia–magyar sajtóiroda felállítása, folyóirat kiadása, mind azt a célt szolgálta volna, hogy valódi, élő szálakkal fonja össze annak a két kultúrának a területét, amelyet szeretett és ismert. És azt is, hogy Magyarországnak a francia nyelvterületen kialakult rossz hírét, igazságtalan megítélését megváltoztathassa, mozgósítva fiatalkori költő és író kapcsolatait, magyarokat és franciákat egyaránt. Sajnos a megvalósításra végül nem került sor az 1948 utáni magyar politikai fordulat miatt.

Ekkor a fordítás kapott ismét nagyobb szerepet, Racine, Molière színdarabjai és versek a francia költészet következő nemzedékeitől.

A magyar társadalom és kultúra iránti csekély érdeklődés ellenére, amely a francia középszintű külügyi hivatalnokok jelentéseiből kitetszik, François Mitterrand elnök sokkal jobban ismerte a magyarországi helyzetet, mint a külügyi alkalmazottak. Az elnök nyilván közvetlen értesítéseket kapott a francia agykövettől, Jacques Lecompt-tól, apám és családunk személyes jó ismerősétől, akivel mondhatnám baráti volt a viszonyunk. Apám Véronique Charaire-re vonatkozó mondata pedig, hogy „ennek a »négy szemközti« találkozásnak is ő volt a fő-kicsinálója”, azt jelenti, hogy férje és ő maga: családunk régi barátai közvetlen jó kapcsolatban voltak a nagykövet házaspárral, szerepük volt abban, hogy apám találkozása létrejött a francia elnökkel. Nem bizonyos, hogy a Kádár-korszak hivatalossága éppen apámat ajánlotta volna beszélgetőtársnak egy ilyen jelentős alkalomra 1982-ben, négy évvel a *Szellem és erőszak* betiltása és a Romániából őt ért támadások után.

Természetesen fölmerül, hogy milyen haszna volt a találkozásnak a francia-magyar kapcsolatokra nézve. A jegyzőkönyv – kivonata a beszélgetésnek – a legfontosabb témákat rögzítette. Az Illyés Gyula által fölvetett gondolatok a következők voltak:

A legelső a trianoni határok igazságtalansága és a magyar kisebbségek tartóhatatlan helyzete. Apám megoldást is fölvezetett. A realitások talajáról ítélve és a francia elnök gondolkodását figyelembe véve, nem az egykori határok visszaállításáról, hanem a jelenlegi határok eltörléséről szólt svájci mintájú kantonizáció révén. Másodszor frappáns és pontos képet adott a Rákosi- és a Kádár-rendszer lényegéről, kegyetlenül jellemezve nemcsak szereplőit, moralitásukat, hanem az ország mentalitását is. A társadalom toleranciáját pedig a taxisofőr idézett szavaival jelezte. Tudta, hogy egy elfoglalt politikus fejében csak akkor ragad meg egy gondolat, ha azt emlékezetes és rövid mondatokban foglalják számára össze.

Megjegyezte-e Mitterrand elnök Illyés szavait? Csoóri Sándornak a *Heti Válasz* 2003. szeptember 5-i számában közölt írása szerint a Francia Köztársaság elnöke fél évvel később „egy beszédében kitért a versailles-i békediktátumra, és paprikás szavakat ejtett róla. Kijelentette: eredendő bűn volt, mert ahelyett, hogy megoldott volna valamit, még nagyobb bűnököt szabadított az egész világra... De mondott valami meglepőt, valami újat. Azt fejtegette, hogy a jóvátehetetlen bűnt igazán sohasem lehet az »eredeti igazságosság« alapján helyrehozni, mert például Trianon akkor, 1920-ban eleven húsba, eleven országtestekbe vágott bele, aminek következtében népek és nemzetek élete teljesen megváltozott, és ha most az eredeti állapotokat akarnánk visszaállítani, újra csak eleven húsba, eleven országtestekbe kellene nagy henteskésekkel belevágni. Ez azonban teljesen lehetetlen. Európa politikusainak, jogászainak, értelmiségi embereinek tehát az a föladata, hogy másféle megoldásokat keressenek a történelemben fölhalmozódott nemzeti, nemzetiségi sérelmekre.” Érdemes volna kikeresni annak a hajdani beszédnek a pontos szövegét. Hátha még ma is érvényes.